

№5/2026

ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

ADPI
Ilmiy xabarnomasi

“IJTIMOIY-MA’NAVİY ODOB” TUSHUNCHASI: PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAHLIL VA TARKIBIY KOMPONENTLARI

Raxmatullayeva Gulnozaxon Mavlanjonovnana

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya.

Mazkur maqolada “ijtimoiy-ma’naviy odob” tushunchasi pedagogik va psixologik nuqtai nazardan kompleks tahlil qilinadi. Tushunchaning falsafiy-etik mohiyati, psixologik tabiati va pedagogik mazmuni ochib beriladi, shuningdek, unga yaqin “axloq”, “ma’naviyat” va “madaniyat” tushunchalari bilan o’zaro munosabati aniqlanadi. Maqolada ijtimoiy-ma’naviy odobning to’rtta tarkibiy komponenti — kognitiv, emotsional, xulq-atvor va refleksiv komponentlari batafsil tavsiflanadi. Tadqiqot natijalari tushunchaning yaxlit pedagogik-psixologik modelini taqdim etadi.

Kalit so’zlar:

ijtimoiy-ma’naviy odob, axloq, ma’naviyat, qadriyat, axloqiy ong, axloqiy his-tuyg’u, kognitiv komponent, refleksiya, ma’naviy-axloqiy tarbiya.

Аннотация.

В данной статье представлен всесторонний анализ понятия «социальный и духовный этикет» с педагогико-психологической точки зрения. Раскрываются философско-этическая сущность, психологическая природа и педагогическое содержание понятия, а также определяется его связь с родственными понятиями «нравственность», «духовность» и «культура». В статье подробно описываются четыре структурных компонента социального и духовного этикета – познавательный, эмоциональный, поведенческий и рефлексивный компоненты. Результаты исследования позволяют создать целостную педагогико-психологическую модель понятия.

Ключевые слова:

социально-духовный этикет, мораль, духовность, ценности, нравственное сознание, нравственное чувство, познавательный компонент, рефлексия, духовно-нравственное воспитание.

Abstract.

This article provides a comprehensive analysis of the concept of “social and spiritual etiquette” from a pedagogical and psychological perspective. The philosophical and ethical essence, psychological nature and pedagogical content of the concept are revealed, and its relationship with the related concepts of “morality”, “spirituality” and “culture” is also determined. The article describes in detail the four structural components of social and spiritual etiquette - cognitive, emotional, behavioral and reflexive components. The results of the study provide a holistic pedagogical and psychological model of the concept.

Keywords:

socio-spiritual etiquette, morality, spirituality, value, moral consciousness, moral feeling, cognitive component, reflection, spiritual and moral education.

Kirish. Yoshlarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo’nalishlaridan biri bo’lib, ushbu sohada qo’llaniladigan tushunchalarning ilmiy-nazariy jihatdan aniq belgilanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik adabiyotlarda keng ishlatiladigan “ijtimoiy-ma’naviy odob” tushunchasi ko’pincha turli ma’nolarda va yetarlicha aniqlik bilan ta’riflanmasdan qo’llaniladi. Holbuki, har qanday tarbiyaviy metodikani ishlab chiqish aynan shu tushunchaning mohiyatini, psixologik tabiatini va tarkibiy tuzilishini aniq anglashdan boshlanadi.

Yurtimizda yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilangan [3]. Birinchi Prezident I.A. Karimovning “Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch” asarida ta’kidlanganidek, ma’naviyat insonni ruhan poklanish va kamolotga yetaklovchi botiniy kuchdir [2]. Ijtimoiy-ma’naviy odob esa aynan shu ma’naviyatning shaxs xulq-atvoridagi, kishilararo va ijtimoiy munosabatlardagi amaliy ifodasidir.

Ushbu maqolaning maqsadi — “ijtimoiy-ma'naviy odob” tushunchasini pedagogik va psixologik nuqtai nazardan kompleks tahlil qilish, uning yaqin kategoriyalar (“axloq”, “ma'naviyat”, “madaniyat”) bilan o'zaro munosabatini aniqlash hamda tarkibiy komponentlarini ochib berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Odob va axloq tushunchalari Sharq ma'naviy merosida markaziy o'rin tutadi. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig”, Alisher Navoiyning axloqiy-ta'limiy asarlarida insonning komilligi uning ichki fazilatlarini va tashqi xulqi uyg'unligida namoyon bo'lishi ta'kidlangan. Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida odobni inson xulqining go'zalligi va ezgu fazilatlar majmui sifatida talqin qilgan [1].

Axloqning psixologik tabiati jahon psixologiyasida atroflicha o'rganilgan. J. Piaget va L. Kolberg axloqiy ongning bosqichma-bosqich rivojlanishi nazariyalarini ishlab chiqdilar [5]. S.L. Rubinshteyn axloqiy his-tuyg'u va xulq-irodaning yaxlitligi masalalarini, o'zbek psixologi E. G'oziyev esa shaxsning axloqiy o'zini-o'zi boshqarishi va qadriyatli yo'nalishlarini tadqiq etgan.

Pedagogik aksiologiya yo'nalishida V.A. Slastenin va G.I. Chijakova qadriyatlarni tarbiya negizi sifatida asoslab berganlar. O'zbekistonlik olimlar M. Quronov, U.I. Inoyatov, B.R. Adizov, N. Tursunovlarning ishlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya va milliy qadriyatlarni shakllantirish masalalari yoritilgan. Shunday bo'lsa-da, “ijtimoiy-ma'naviy odob” tushunchasining yaxlit pedagogik-psixologik tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlar hali yetarli emas.

Tadqiqotda nazariy adabiyotlarni o'rganish, tushunchaviy (konseptual) tahlil, qiyosiy tahlil hamda umumlashtirish va tizimlashtirish usullaridan foydalanildi.

Natijalar va ularning tahlili

1. “Ijtimoiy-ma'naviy odob” tushunchasining mohiyati

“Ijtimoiy-ma'naviy odob” uch o'zakli atama bo'lib, “ijtimoiy” (jamiyat va kishilararo munosabatlarga oid), “ma'naviy” (insonning ichki, ruhiy-axloqiy olamiga oid) va “odob” (xulq-atvor madaniyati) tushunchalarining uyg'unligini ifodalaydi. Sharq ma'naviyatida “odob” (adab) keng ma'noda insonning ezgu fazilatlarini, go'zal xulqi va munosabat madaniyatini anglatadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-ma'naviy odob — bu shaxsning ichki ma'naviyati (qadriyatlari, e'tiqodi, axloqiy mezonlari) va tashqi ijtimoiy xulq-atvori (boshqalar bilan munosabati, faoliyati) birligini ifodalovchi yaxlit shaxsiy sifatdir. Uning “ijtimoiy” jihati shaxsning jamiyatdagi xatti-harakati va mas'uliyatida, “ma'naviy” jihati esa shu xatti-harakatni boshqaruvchi ichki qadriyat tizimida namoyon bo'ladi. Qadriyat shaxs faoliyatining ichki o'zagi sifatida uning xulqini yo'naltiradi [8].

2. Tushunchaning yaqin kategoriyalar bilan munosabati

Ijtimoiy-ma'naviy odobning mohiyatini to'liq anglash uchun uni yaqin tushunchalar — “axloq”, “ma'naviyat” va “madaniyat” bilan qiyoslash zarur. Axloq — bu jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor me'yorlari va tamoyillari tizimi. Odob esa shu axloqiy me'yorlarning shaxs xulqida amaliy, kundalik ifodasidir: axloq nazariy-me'yoriy jihatni, odob esa amaliy-xulqiy jihatni anglatadi.

Ma'naviyat tushunchasi eng keng qamrovga ega bo'lib, insonning qadriyatlari, e'tiqodi, ideallari va ma'naviy ehtiyojlarini qamrab oladi. Madaniyat esa moddiy va ma'naviy qadriyatlar majmuini ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan ijtimoiy-ma'naviy odob ma'naviyatning ijtimoiy xulq va odob darajasida ro'yobga chiqishi sifatida talqin qilinishi mumkin: ma'naviyat — manba, odob esa uning amaldagi ko'rinishidir.

3. Ijtimoiy-ma'naviy odobning psixologik tabiati

Psixologik nuqtai nazardan ijtimoiy-ma'naviy odob axloqiy hodisalarning uchta klassik o'lchovida — axloqiy ong, axloqiy his-tuyg'u va axloqiy xulq-iroda birligida namoyon bo'ladi. J. Piaget va L. Kolbergning tadqiqotlari axloqiy ongning tashqi nazoratdan ichki o'zini-o'zi boshqarishga qarab bosqichma-bosqich rivojlanishini ko'rsatdi [4].

S.L. Rubinshteyn ta'kidlaganidek, axloqiy xulq faqat bilim bilan emas, balki his-tuyg'u va iroda birligida shakllanadi [6]. Shaxs muayyan axloqiy bilimga ega bo'lishi mumkin, biroq bu bilim hissiy kechinma va irodaviy harakat bilan qo'shilmaguncha haqiqiy odobga aylanmaydi. E. G'oziyevning ishlarida ham shaxsning axloqiy o'zini-o'zi boshqarishi va qadriyatli yo'nalishlari muhim o'rin tutishi qayd etilgan [7].

Demak, psixologik jihatdan ijtimoiy-ma'naviy odob shaxsning ichki qadriyat tizimi asosida o'z xulq-atvorini ongli ravishda boshqara olish qobiliyati bilan chambarchas bog'liqdir.

4. Ijtimoiy-ma'naviy odobning tarkibiy komponentlari

O'tkazilgan tahlil ijtimoiy-ma'naviy odobning to'rtta o'zaro bog'liq tarkibiy komponentini ajratish imkonini beradi.

Kognitiv komponent shaxsning axloqiy bilimlari, qadriyatlar, ezgulik va yovuzlik, burch va mas'uliyat haqidagi tasavvurlari hamda axloqiy me'yorlarni anglashini qamrab oladi. Bu komponent odobning aqliy-bilim asosini tashkil etadi.

Emotsional komponent axloqiy his-tuyg'ularni — hamdardlik, vijdon, uyat, burch hissi, vatanparvarlik tuyg'usini o'z ichiga oladi. Aynan hissiy kechinmalar quruq axloqiy bilimni shaxs uchun shaxsan ahamiyatli qadriyatga aylantiradi.

Xulq-atvor (faoliyat) komponenti axloqiy me'yorlarga muvofiq amaliy harakat qilishda, axloqiy odat va ko'nikmalarda namoyon bo'ladi. Bu komponent odobning real, kuzatish mumkin bo'lgan ko'rinishidir.

Refleksiv komponent shaxsning o'z xulq-atvori, qarorlari va qadriyat yo'nalishlarini tahlil qilishi, o'z-o'zini baholashi va takomillashtirishini ta'minlaydi. U odobning o'z-o'zini rivojlantirish mexanizmini yuzaga keltiradi.

Ushbu to'rt komponent o'zaro uzviy bog'liq holda ishlaydi: kognitiv komponent bilim beradi, emotsional komponent uni ichki qabul qildiradi, xulq-atvor komponenti amalga oshiradi, refleksiv komponent esa nazorat va takomillashtirishni ta'minlaydi. Ulardan birortasining yetishmasligi odobning yaxlitligini buzadi.

5. Tushunchaning pedagogik talqini va shakllanish ko'rsatkichlari

Pedagogik nuqtai nazardan ijtimoiy-ma'naviy odob — maqsadli tarbiyaviy ta'sir natijasida shakllantirilishi mumkin bo'lgan shaxs sifatidir. Uning shakllanganligi quyidagi sifatlar majmuida namoyon bo'ladi: vatanparvarlik, qonunga itoatkorlik (huquqiy madaniyat), insonparvarlik, halollik va vijdonlilik, mehnatsevarlik, tolerantlik hamda ekologik madaniyat [11].

Ushbu sifatlar bir vaqtning o'zida ijtimoiy-ma'naviy odob shakllanganligini baholash mezonlari vazifasini ham bajaradi. Tarbiyaviy jarayonda ularning rivojlanish darajasini kuzatish orqali pedagog talabani ma'naviy o'sishi to'g'risida ob'ektiv tasavvurga ega bo'ladi.

Xulosa

O'tkazilgan pedagogik-psixologik tahlil quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Birinchidan, ijtimoiy-ma'naviy odob — shaxsning ichki ma'naviyati va tashqi ijtimoiy xulq-atvori birligini ifodalovchi yaxlit, kompleks sifattir. U ma'naviyatning kishilararo munosabatlardagi amaliy ifodasi sifatida talqin qilinadi.

Ikkinchidan, tushunchani yaqin kategoriyalar bilan qiyosiy tahlil qilish uning o'ziga xosligini aniqlashga imkon berdi: axloq nazariy-me'yoriy, odob amaliy-xulqiy jihatni, ma'naviyat esa ularning umumiy manbasini ifodalaydi.

Uchinchidan, psixologik jihatdan ijtimoiy-ma'naviy odob axloqiy ong, his-tuyg'u va xulqiroda birligida namoyon bo'lib, shaxsning qadriyatlar asosidagi o'zini-o'zi boshqarishi bilan bog'liqdir.

To'rtinchidan, ijtimoiy-ma'naviy odob to'rtta o'zaro bog'liq komponentdan — kognitiv, emotsional, xulq-atvor va refleksiv komponentlardan iborat yaxlit tizimni tashkil etadi.

Tushunchaning mazkur pedagogik-psixologik modeli talabalarda ijtimoiy-ma'naviy odobni diagnostika qilish va uni aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. — 160 b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — 176 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 26-iyuldagi PF-5775-sonli “Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni.
4. Piaget J. The Moral Judgment of the Child. — London: Kegan Paul, 1932. — 418 p.
5. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development. — San Francisco: Harper & Row, 1981. — 441 p.
6. Rubinshteyn S.L. Osnovy obshchey psixologii. — SPb.: Piter, 2002. — 720 s.
7. G'oziyev E. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2010. — 280 b.
8. Slastenin V.A., Chijakova G.I. Vvedeniye v pedagogicheskuyu aksiologiyu. — M.: Akademiya, 2003. — 192 s.
9. Quronov M. Pedagogika nazariyasi va tarixi. — Toshkent: “Sharq” NMAK, 2007. — 264 b.
10. Inoyatov U.I., Adizov B.R. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2018. — 320 b.
11. Tursunov N. Yoshlarda ma'naviy madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2019. — 184 b.

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA

Raxmatullayeva Gulnozaxon Mavlanjonovnana

“IJTIMOIY-MA’NAVIY ODOB” TUSHUNCHASI: PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAHLIL VA TARKIBIY KOMPLEMENTLARI	3	6
--	---	---

Umarov Azizbek Vaxobovich

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA MEDIAMUHITNI RIVOJLANTIRISH VA MEDIAKOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH	7	12
--	---	----

Ho’jamberdiyeva Fotima Ne’matovna

BOSHLANG’ICH TA’LIMDA ILMIY-AXBOROT MATNLARI BILAN ISHLASH KOMPETENSIYALARINI XALQARO BAHOLASH DASTURLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH	13	17
--	----	----

Yusupova Umida Zayniddin qizi

BOSHLANG’ICH SINIF O’QISH DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH METODIKASI	18	21
---	----	----

Rashidxon Uulu Atabek

PEDAGOGIK FANLAR BO’YICHA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARI MAZMUNINING TAVSIFI	22	32
--	----	----

Gimayeva Liliya Maskurovna, Atajonova Saidaxon Borataliyevna

TEXNIKA OLIYGOHLARINING IMKONIYATLARI CHEGARALANGAN TALABALARIDA ILMIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI (“MODELLASHTIRISH” FANI MISOLIDA)	33	39
---	----	----

Yusupova Liliya Fanovna, Atajonova Saidaxon Borataliyevna

TEXNIKA OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARIDA “ELEKTROTEXNIKA” FANINI O’QITISH JARAYONIDA TIZIMLI FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI	40	46
--	----	----

Umarov Azizbek Vaxobovich

PEDAGOGIKA TA’LIMIDA MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK MEXANIZMLARI	47	51
--	----	----

Djurayeva Feruzaxon Abdumuxtorovna

VIRTUAL LABORATORIYALARNING JAMIYATDAGI VAZIFALARI VA TA’LIM MUASSASALARIDAGI AHAMIYATI	52	57
---	----	----

Axmadjonov Muhammadyusuf Raxmatullo o’g’li

QO’L JANGI SPORT TURINING JANG HAMDA O’Z-O’ZINI HIMOYA QILISH YO’NALISHLARINING O’ZARO BOG’LIQLIGI	58	63
--	----	----

Ro’ziyeva Nozimaxon

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA LOGOPEDIK YORDAMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI VA SAMARADORLIGI	64	68
---	----	----

Mahmudova Maftuna Hamza qizi

MEDIA MAKONDA GENDER REPREZENTATSIYASI VA MEDIASAVODXONLIK O’RTASIDAGI INTEGRATSION JARAYONLAR	69	74
--	----	----

Sodiqov Elbek Ne’matillo o’g’li

SPORTNING JAMIYATDAGI IJTIMOY AHAMIYATI VA RIVOJLANISH OMILLARI	75	77
---	----	----

